

Saodat KULBAEVA,
Guliston davlat universiteti dotsenti
 Tel:+998916228933
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti B. Kurbanov taqrizi asosida

OBRAZLI-IFODAVIY QATLAMLAR VA TARJIMA

Аннотация

Mazkur maqolada tilning leksik va obrazli-ifodaviy qatlamlari va ularning badiiy tarjima-dagi o'rni masalasi qiyosiy tahlil qilish orqali o'rganib chiqiladi. Har bir til o'zigagina xos badiiy tasvir vositalariga ega. Tarjimada bu xususiyatlarni to'g'ri berish ba'zan ayni tarjimaning umumiy badiiy-estetik qimmatini belgilashda muhim omillardan biriga aylanadi.

Kalit so'zlar: tarjima muammolari, leksik ekvivalenti, arxaizm, badiiy tasvir.

ОБРАЗНО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ ПЛАСТЫ И ПЕРЕВОД

Аннотация

В данной статье посредством сравнительного анализа исследуется вопрос о лексическом и образно-экспрессивном слоях языка и их роли в художественном переводе. Каждый язык имеет свои средства художественного изображения. Правильное представление этих особенностей в переводе иногда становится одним из важных факторов определения общей художественной и эстетической ценности того же перевода.

Ключевые слова: проблемы перевода, лексический эквивалент, архаизм, художественный образ.

FIGURATIVE AND EXPRESSIVE LAYERS AND TRANSLATION

Annotation

This article, through comparative analysis, examines the question of the lexical and figurative-expressive layers of language and their role in literary translation. Each language has its own means of artistic representation. The correct representation of these features in a translation sometimes becomes one of the important factors in determining the overall artistic and esthetic value of the same translation.

Key words: translation problems, lexical equivalent, archaism, artistic image.

Kirish. Tarjima qilish uchun so'zlarning asosiy lug'aviy mazmuni-yu, tilning grammatik qoidalarini bilishning o'zi kifoya emas. Buning uchun tilni his etish lozim. Tilning ana shunday "hissiy" tomonlaridan biri muayyan asarda avtor tilning qaysi qatlamlaridan, qanday, neyusinda foydalanganida o'z ifodasini topadi. Bu esa uslub bilan bog'liq. Albatta, har bir konkret yozuvchi, konkret asar, konkret janrga mansub ishlar tarjimasida birinchi o'ringa chiqadigan talablar bo'ladi. Olaylik, I.A.Krilov masallari tarjimasida bu milliylikni berish, Muhammadsharif Gulxaniyning "Zarbulmasal"i tarjimasida-paremiologiya, frazeologiya, idiomatika; komediya tarjimasida hajviyot va yumor; lirika va xalq qo'shiklarida-tuyg'u, shartli simbolika va hokazo.

Hatto bir til taraqqiyotining turli bosqichlarida muayyan bir xil so'z, tarkib, grammatik vositalar orqali ifodalangan uslubiy ma'nolarda ham turli farqlar, siljishlar, torayish va kengayishlar sodir bo'ladi. Keng ma'noda, tillararo tarjimada ham konkret lisoniy vositalarning uslubiy koeffitsienti bir hil qimmatga ega emas. Chunonchi, boshqird adabiyotidan-eston tiliga tarjima qilishda bosh masala tuyg'u va soddalikni aks ettirishning murakkabligi, eston adabiyotidan-boshqird tiliga o'g'irishda esa poeziyaning raqional asosini aks ettirish jiddiy qiyinchilik tug'diradi. Lekin hamma gap shundaki, muallif uslubini aks etg'irish badiiy tarjimaning barcha aspektlari uchun umumiy va zaruriy shart xisoblanadi[1,2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Badiiy tarjima qiyosiy uslubshunoslik asosida o'rganish muammosini yirik rus tarjimashunos olimi n.pof. A.V.Fyodorov va boshda mutaxassislar ilmiy asoslab berdilar [7].

Nazariya sohasida ishlayotgan kishilar o'rtasida badiiy tarjimada asosiy birlik deb nimani qabul qilish masalasida bir to'xtamga kelingan emas. Bunday birlik: I.Kashkinning aytishicha-obraz, V.I.Rosselsning fikricha-parcha, A.Fedorovning e'tiqodiga ko'ra-gapdir. Aslida, tillarning leksik, sintaktik va uslubiy vositalarini chog'ishtirib o'rganish masalani bunday umumiy tarzda quyib bo'lmasligini ko'rsatadi. Zotan, muayyan bir tildan boshqa tilga kimni, nimani va qanday tarjima qilinayotganiga qarab, tarjima qonuniyatlari, talablari, prinsiplari ham o'zgaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir tilniig ham o'ziga xos kuchli va zaif tomonlari bor. Dunyoda boshqa tillarda mavjud barcha lug'aviy-uslubiy xususiyatlar, semantik grammatik resurslarni batamom qoplay oladigan mutlaq boy til yo'q va bo'lishi mumkin emas. Har bir til o'zicha boy va o'zicha go'zal. Binobarin: hech qachon biron-A-tildan biron B-tilga tarjima qilish, ayni vaqtda o'sha B-tildan o'sha A-tilga tarjima qilishga teng emas [8].

Bir tildan boshqa tilga o'g'irish ishida tarjima jarayonida "qatnashuvchi" tillarning imkoniyati masalasiga doir juda qiziq bir kuzatish Jorj Munenning tarjima nazariyasiga doir asarida keltiriladi. Faqat bu o'rinda umuman tilning imkoniyati emas, balki "sub'ektiv" omillari - tilning leksik uslubiy normalari nechog'lik ishlanganligi hamda "demografik" omil-tarjimada qatnashuvchi tillarning egasi bo'lgan xalqlaro o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, adabiy-madaniy aloqalarining qanchalik rivojlanganligi nazarda tutiladi. "Rus tilidan fransuzchaga tarjima bo'lish masalasini tahlil qilish har ikki tilning qiyosiy tipologiyasini (sof tilshunoslik asosida) hisobga oladi yoki hisobga olishi kerak; lekin bu ikki til o'rtasidagi butun aloqalar tarixini ham e'tiborga olishi lozim; rus tilidan fransuzchaga 1960 yilda tarjima qilish-bu 1760 yilda yoki hatto 1860 yilda ham rus tilidan fransuzchaga tarjima qilish bilan sirayam bir xil narsa emas, oldingi davrda (xali birinchi fransuzcha-ruscha lug'at (1786) ham yaratilmagan bir vaqtlarda) aloqa kam edi. XVIII asrdan e'tiboran rus tilidan qilingan har bir tarjima, har bir sayohat, shunday sayohatlar haqidagi har bir tafsilot va hikoya ruslar yoxud fransuzlar uchun umumiy birdamlik vaziyatini yuzaga keltira boshladi, har bir aloqa undan keyingi aloqalarni taqozo eta boshladiki, nihoyat, bora-bora Fransiya Turgenev, Tolstoy, Dostoevskiylarning shuhrati keng yoyildi, bu aloqalar esa millionlab fransuz kitobxonlarning qalbiga yo'l oldi, buning natijasida xoh tilda bo'lsin, xoh boshqa sohada bo'lsin, tafovutlar har gal kamaya bordi" [6].

Ma'lumki, fransuz tilining bobokaloni lotin tili hisoblanadi. Holbuki, xali qadimgi fransuz tili qaror topgan davridayoq lotin tili o'lik tillar qatoriga o'tib ulgurgan edi. Shuning uchun ham M.V. Lomonosov o'z ajdodlarining tilini tushunmaydigan xalq deganda fransuzlarni nazarda tutgan. Shu tariqa fransuz tili o'zining negizi bo'lmish lotin tilidan batamom uzilib qolishi oqibatida unda arxaik so'zlar soni ham juda kam miqdorni tashkil etadi.

Afsuski, bizda ko'p hollarda til lug'atining arxaik qatlamiga qandaydir keraksiz, ba'zan xatto "zararli", ortiqcha narsa deb qaraladi. Vaholanki, bu tamoman to'g'ri emas. Arxaik so'zlar, V.G.Belinskiyning ta'biri bilan aytganda, "xaqiqiy bebaho xazinadir". Chunki ular vositasida luag'atning ko'p ma'nolilik xususiyati oshadi hamda maxsus she'riy ma'no va lisoniy muhit yaratish uchun katta imkoniyat yuzaga keladi.

Fransuz tilining arxaik lug'at boyligi juda kam, borlari ham o'zining mustaqil his-tuyg'u anglatish ma'nolaridan maxrum bo'lib, faqat maqol, matal va idiomalar tarkibidagina shartli timsol sifatida saqlanib qolgan, xolos. Xuddi shu sababdan arxaizm tushunchasiga hamma tillar uchun yagona ta'rif ham berib bo'lmaydi. Masalan, fransuz tilida mashhur tilshunos olim Sharl Ballining ta'rifi bo'yicha "arxaizm-bu tildagi shunday bir faktki, agar alohida olib qaralsa, gapiruvchi sub'ektga tushunarli bo'lmaydi, faqat kontekst ichidagina ma'no kasb etadi; ana shu konteksttagina ma'noga ega, uning alohida unsurlarini tahlil qilganda biron fikr anglatmaydi". Demak, fransuz tilida arxaizm faqat leksikologik plandagina o'rganilib, uslubiy ma'noga emas.

Rus tilida esa hamma so'z turkumlari bo'yicha arxaik so'zlar o'z sinonimlariga ega. Rus tilining arxaizmlarga g'oyat boyligi, fransuz tilining esa, aksincha, arxaik so'zlari nihoyatda kamligi rus tilidan fransuz tiliga tarjima qilish ishini benixoya qiyin ahvolga tushurib qo'yadi. Aksincha, fransuz tilidan rus tiliga tarjima qilganda esa badiiy matn xususiyatlari, tarjima qilinayotgan asarda fransuz tilining boshqa leksik vositalari, morfologik-sintaktik xususiyatlari orqali his-tuyg'ularni rus tilidagi mavjud arxaik so'zlar bilan bemalol bersa bo'ladi.

"Boris Godunov" tragediyasida Boris hamda, ayniqsa, patriarx va Pimen tilidagi arxaik vositalar orqali aks etgan chuqur milliy o'ziga xoslik bilan soxtakor va polyak personajlarining ta'sirsiz, quruq, yasama tillari o'rtasidagi yaqqol farq asar uslubining jozibador, sermazmun va ta'sirchan bo'lishini ta'minlagan. Mutaxassislarning fikricha, ana shu uslubiy zid qo'yish asarning fransuzcha tarjimasida, yuqorida aytilgan sababga ko'ra amalga oshmagan, natijada tragediyaning O.Lansere qalamiga mansub fransuzcha tarjimasida ruscha asl nusxasidan usluban ancha yiroqlashgan."... Cherkov kitoblaridagi slavyan tillaridan foydalangan rusiya tilining hozirgi yevropa tillari oldida ushbu stil tufayli afzalligi bor", deganda M.V.Lomonosov yuksak uslubni hosil qilishda arxaizmlarning rolini alohida qayd etgan edi. L.S.Pushkin asarlarida o'zining butun lug'aviy-uslubiy jilosi bilan aks etgan ana shu chuqur badiiy mazmun, shirador ma'no, "afzallik"ni fransuz tilida xuddi shunday muqobil vositalar bilan berish amri maxol bo'lganligidan, fransuz kitobxonlari uni katta nosir sifatida taniganlari holda, shoirning poeziyasi ularning qalbiga deyarli borib yemagan. Zinxor, izxor etilgan bu fikrlar tillardan-tillarga tarjima bo'lmaslik nazariyasini oziqlantirish, uni tasdiqlashga xizmat qilmasligi, balki masalani quyidagi taxlitda quyishni taqozo etishi kerak. Birinchidan, fransuz tili boy arxaik qatlamga ega bo'lmasdan, undagi arxaik unsurlar leksikologik asosda o'rganilgani xolda, mustaqil uslubiy ma'noni ifodalashga xizmat qilmas ekan, boshqa tillarda, jumladan rus tilida rang-barang arxaizmlar vositasida hosil kilingan barcha badiiy-uslubiy jilolarni fransuz tilida umuman berib bo'lmaydimi? Ikkinchidan, fransuz adabiyoti asarlarida fransuz tilining arxaizmlardan bo'lak lug'aviy, morfologik-sintaktik vositalari orqali ifodalangan badiiy-uslubiy xususiyatlarini rus tilining "afzalligi" (M.V.Lomonosov) bo'lmish arxaizmlar bilan bersa bo'ladimi? [5].

Tarjima bo'lish nazariyasining asosiy tezislaridan biri shuki, biron tilda shunday bir narsa yo'qki, uni boshqa tillarda ifodalab bo'lmasin. To'g'ri, muayyan tilda biron lisoniy kategoriya, yo uslubiy qatlam, yo mantiqiy tushuncha, yo leksik vosita bo'lmasligi mumkin. Ammo bu hol bir tildagi o'sha lingvistik o'ziga xoslik yohud afzallik vositasida ifodalangan fikrni bo'lak tillarga boshqa fonetik, morfologik, sintaktik yoki leksik-uslubiy vositalar bilan umuman berib bo'lmasligini bildirmaydi. Hozir tahlil qilinayotgan juft til (rus va fransuz) misolida esa shuni aytilish mumkin: rus tilida arxaik qatlam vositalari bilan ifodalangan uslubiy ma'nolarni fransuz tilida boshqa, bilvosita yo'llar bilan bersa bo'ladi. Bu "bilvosita" tadbirlar nimadan iborat ekanligini, mutaxassislarning fikricha, fransuz adabiyotining namoyandalari, so'z ustalari kelajakda ixtiro qiladilar.

Tahlil va natijalar. Sharqda go'zal qiz yuzini oyga nisbat berish chuqur ijobiy an'anaviy o'xshatish hisoblanadi. Masalan, "Navoiy asarlari lug'ati"da moh, max so'zlari asosida yasalgan quyidagi birikmalar qayd etilgan: mohi dilafro'z-ko'ngilni xush qiluvchi oy, ko'ngil oluvchi go'zal; mohi jahongard-dunyoni kezuvchi oy; mohi zuxrajabin-zuxraday porloq, go'zal; mohi Kan'on-Kan'on go'zali (husndor Yusuf laqabi); mohi nav-yangi oy; mohi sarv kad-barvasta go'zal; mohi tob, mohi tobon-porloq oy, toblanib turgan go'zal; mohi xirgoh-chodirdagi oy, go'zal; mohi shabafroz-tunni yorituvchi oy; mohi shabgard-tunda kezuvchi oy; mohi mehr-oy va Quyosh; mohi n'nlab-shirin so'z oy, shirin so'z go'zal; mohvash-mahvash-oyga o'xshagan, go'zal sevgili; mohliqo-mahlmqo-oy yuzli go'zal, sevgili; mahpaykar-oy suratli, oyday, go'zal; mahpora-oyparcha, go'zal; moh ruxsor-oy yuzli- go'zal; mohro'y-oy yuzli, go'zal; mohtal'at-oy yuzli, go'zal, chiroyli; mohtob, mahtob-oydi.

O'zbekcha-ruscha lug'atda mahvash, mahliqo, mahpora singari negizi forscha-tojikcha moh-"oy"dan tuzilgan so'zlar bilan birga, o'zbekcha oy anglatgan "go'zallik" ma'nolari quyidagicha beriladi: oydek - lunolikaya (krasivaya) devushka; oyni etak bilan yopib bo'lmas - maqol Луну подолом не прикроешь, соотв. шила в мешке не утаишь; har kimniki o'ziga oy ko'rinar ko'ziga - maqol. bukv. Всякому своё кажется луною (своё не мути, да бело); oymoma - ko'chma ma'no. Круглолицый, лунолицый (URL 258, 298-299). Rus tilida esa luna (oy) so'zining deyarli biron ham ko'chma ma'nosi lug'atlarda qayd etilmagan [3,4].

Qadimgi hind eposi "Ramayana"da oy, quyosh, yulduzlar faqat tabiat "mo'jizasi", bezagi, sayyora, yoritgich emas (garchi dostonida maftunkor manzaralar tasvirida masalaning bu tomoni ham keng o'rin egallasa-da), balki insonning ma'naviy olami, jismoniy go'zalligi, tarovati, xusnu latofati ta'rifida tez-tez qo'llanib turadigan "yarashiq" an'anaviy uslubiy vosita sifatida keng istifoda etilgan. Samoviy jismlar - oy, quyosh, yulduzlar yer yuzining turli qismlarida kishilar nazdida ro'yo har xil jilvalanadi. Turli millatlarga mansub odamlar osmon yoritgichlari to'g'risida yoki ular asosida shu qadar rang-barang rivoyatlar to'qishgan, shunchalik ko'p maqol, matal, majozlar yaratganlarki, bular bir-biridan jiddiy farqlanadi. Lekin sharq xalqlarining og'zaki ijodi, mifologiyasi va paremiologiyasiga xos umumiylik shundaki, masalan, oy go'zal yor, maxbuba siyomosining latifligi, xushruyligini ifodalab keladi. Bunday qaraganda, go'zalnig yuzi, andomini tasvirlaganda nuqul "oyga murojaat" qilaverish ifodaviy siyqalik va g'alizlikni keltirib chiqaradiganday tuyuladi. yo'q, bu yog'i san'atkorning mahoratiga bog'liq. Yerning tabiiy yo'ldoshi hisoblanmish oy o'z fazasini aylanib chiqarkan, odamlarga ko'rinadigan kundun boshlab qanday "chidib", "o'zgarib", "to'lishib", "katgalashib", "tug'ilib", "botib" borsa, mohir san'atkor qo'lida, uning didli tasvirida har gal o'zgacha bir chiroy, latif tarovat paydo qiladi.

Badiiy tasvir vositasi sifatida "oy"dan foydalanish borasida ("Ramayana") asl nusxa, ayni holda ruscha tarjimada qo'llanilgan tadbir bilan o'zbek tarjimoni ishlatgan usullar o'rtasida farq bor. Chunonch, ruscha tarjimada: 1) luna (oy)-osmon yoritgichi sifatida tabiat tasvirida ishtirok etadi; 2) boshda mavjudotlar (masalan, qushlar) yoki har xil inshootlarning ko'rkini ifoda etishda qo'llaniladi; 3) mahbuba chehrasining go'zalligini chizishda doimiy uslubiy ob'ekt bo'lib keladi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, «oy yuzli yor» o'zbek tilida nihoyatda go'zal mahbubani anglatga, ruslarda bu go'zaloik tushunchasi u yoqda tursin, aksincha, qo'pollik va nodonlikni bildiradi. Mazkur tadqiqotda tilning leksik va frazeologik

qatlamlari va ularning badiiy tarjimadagi oʻrni masalasi xorijiy adiblarni asarlarining vosita til (rus tili) orqali oʻzbek tiliga oʻgirilgan tarjimalarini qiyosiy tahlil qilish orqali oʻrganib chiqiladi.

ADABIYOTLAR

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студентов филол. и лингв. фак. вузов. – М.: Academia, 2004. – 347 с.
2. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М., 1978.
3. Komissarov V.N. Translation and interpretation. // Translator's notebooks. Issue. 19. Moscow: Higher school, 1982. - P. 112.
4. Jukov V.P. Dictionary of Russian Proverbs and Sayings // Library of Russian Dictionaries, 2000. — P. 528.
5. М.В.Ломоносов. Поли.собр. соч. Т. VII, М., 1952, с. 587 592.
6. Mounin G. La stylistique de Michael Riffaterre. — In: Estu-dios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach. Oviedo, 1977, vol 1.
7. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М:Висш.школа.,1983.303 с.
8. Хакимова Ш.Р. Отражение языка и культуры в англоязычных лингвострановедческих текстах. // Достижение науки и образования. №3(83),2022. С.23-24.